

HJALTI HUGASON

„Ó synd, ó syndin arga, [...]“¹

Birtingarmynd syndarinnar í *Passíusálmunum*

Veruleiki syndarinnar er tvíbentur í samtímanum. Orðið hefur í grundvallaratriðum misst merkingu sína í mæltu máli, smættast og orðið ópersónulegt. Algengast er að það merki nú aðeins „skaði“ eða „leiðindi“.² Fyrrum var torvelt að rjúfa syndina úr tengslum við hugsanir, orð eða gjörðir ákveðinnar persónu. Þá var merking hennar einnig þrungin dauðans alvöru. Nú ekki síður en þá könnunumst við þó flest við þann veruleika sem orðið vísaði til: Mistök í samskiptum ef ekki meðvitaðar yfirtroðslur sem valda okkur nagandi tilfinningu fyrir að hafa ekki reynst eins og við hefðum viljað. Slík breytni kallaðist áður „synd“ en óbragðið á eftir „iðrun“. Í seinni tíð hafa guðfræðingar freistað þess að endurheimta hugtökin og heimfæra til dæmis upp á þann veruleika sem mannkyn glímir nú við, loftslagsvá af mannavöldum með óhjákvæmilegum félagslegum afleiðingum sem meðal annars blasa við í vaxandi fólksflutningum.³ Líta sumir guðfræðingar á þetta sem afleiðingar af synd mannkyns gagnvart móður Jörð og skapara hennar, Guði.

¹ Passíusálmur (eftirleiðis Ps) 25:8. Hér og annars staðar er vísað til *Passíusálmanna* samkvæmt lestextanum í Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, Reykjavík: Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, 1996, hér bls. 122. Þar er eiginhandarrit Hallgríms (JS 337 4to) birt ásamt stafréttum texta og lestexta.

² Þessi inngangsorð eru rituð 14. febrúar 2020 sem er mikill óveðursdagur með appelsínugulum og rauðum viðvörðunum frá Veðurstofu Íslands um allt land. Í dag hefur líklega margur sagt: „Það er synd að það skuli vera svona slæmt veður. Ég sem ætlaði einmitt að [...]“

³ Íslensk dæmi sjá Hjalti Hugason, „Þjóðarsálin í kjölfar fjármálahruns. Hrunið 2008 frá sjónarhóli guðfræðinnar“, *Tímarit Máls og menningar* 74: 4/2013, bls. 49–63. Arnfríður Guðmundsdóttir, „Siðbót 21. aldar. Guðfræðileg viðbrögð við aðsteðjandi umhverfisvanda“, *Ritvöð Guðfræðistofnunar* 2018, bls. 3–14, sótt 21. febrúar 2020 af <https://ojs.hi.is/ritrodgudfraedistofnunar/article/view/2782/1552>.

Hér verður horfið aftur til tímans áður en syndarhugtakið missti merkingu sína og kannað hvaða birtingarmynd syndin tók á sig í klassískri lútherskri guðfræði á Íslandi nánar til tekið í *Passíusálmum* Hallgríms Péturssonar (1614–1674). Ætla má að þeir hafi flestum guðfræði- og/eða guðrækniritum fremur mótað hugmyndir þjóðarinnar um syndina og afleiðingar hennar en einnig lausnina undan henni en þetta er uppistaðan í evangelísk-lútherskum kristindómi sem líka má lýsa með orðunum lögmál og fagnaðarerindi. Þessi mótunartími sálmanna stóð allt frá síðari hluta sautjándu aldar er þeir komu fyrst út fram á þá tuttugustu þegar samhæfð trúarmenning í landinu tók að láta undan síga. Birtingarmynd syndarinnar í íslensku samfélagi og menningu verða því tæplega gerð viðhlítandi skil án þess að staldrað sé við *Passíusálmanna*.

Í greininni verður fyrst leitast við að varpa ljósi á eðli og efni *Passíusálmanna* í því skyni að meta hvort þar sé vænlegt að leita heildstæðrar guðfræðilegrar kenningar um syndina og þá hvernig hún komi fram. Því næst verður vikið að guðfræðilegum skilningi á fyrirbærinu synd. Í vestrænni guðfræðihéð virðist einkum mega greina milli tvenns konar viðhorfa í því efni, það er að syndin sé annað tveggja siðrænt fyrirbæri og felist fyrst og fremst í röngum hugsunum, orðum eða gjörðum eða hún sé tilvistarleg í eðli sínu og taki til grundvallarástands mannsins. Kannað verður hvernig þessi tvö viðhorf endurspeglast í *Passíusálmunum*, hvort þau komi bæði við sögu og hvort Hallgrími Péturssyni hafi þá verið umhugað um að halda þeim aðgreindum eða hvort ljóst sé að hann aðhyllist annað viðhorfið á kostnað hins.

Mikið hefur verið fjallað um *Passíusálmanna* sem grundvallarrit á sviði íslenskrar guðrækni og eitt af öndvegisritum íslenskra bókmennta. Þar sem viðfang þessarar greinar er raunar hvorki *Passíusálmarnir* sem slíkir né sú guðfræði sem þar er boðuð heldur aðeins sú birtingarmynd syndarinnar sem kemur fyrir í sálmunum er ekki gerð sérstök úttekt á rannsóknarsögu sálmanna. Hér verður aftur á móti einkum stuðst við rannsóknir íslenskufræðinganna Margrétar Eggertsdóttur og Marðar Árnasonar.⁴

Eðli og efni *Passíusálmanna*

Passíusálmarnir standa vissulega ekki stakir heldur eru þeir hluti af víðtækri bókmenntahefð sem tengist píslarsögu Krists og eru meðal annars hluti af

⁴ Margrét Eggertsdóttir, *Barokkmeistarinn. List og lærdómur í verkum Hallgríms Péturssonar*, Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 2005. Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogea, 2015.

alþjóðlegri passíuljóðagerð á sautjándu og átjándu öld.⁵ Í fyrstu prentuðu útgáfunni (1666) komu þeir út ásamt *Píslarsálmum* Guðmundar Erlendssonar (1595–1670) í Felli.⁶ Heiti þessara sálmásafna eru sömu merkingar og efnið hið sama. Efnistöð höfundanna eru þó ólík. Í *Píslarsálmunum* rekur Guðmundur píningsögu Krists nákvæmlega en leggur hvergi út af textanum. Í *Passíusálmunum* fer Hallgrímur aftur á móti fljótt yfir sögu en hann leggur aðal áherslu á útlekkinguna.⁷ Að þessu leyti var hann samstiga við fyrrnefnda passíuljóðahefð.⁸

Útlekkingin sem fyrir verður í *Passíusálmunum* er ekki vitsmunaleg eða trúfræðileg. Athugun á því hver „stóru orðin“ í sálmunum eru varpar til dæmis örliðu ljósi á þetta en með því er átt við þau orð sem oftast koma þar fyrir. Um miðja tuttugustu öld gaf Björn Magnússon guðfræðiprófessor *Passíusálmanna* út og telst útgáfan vera sú sextugasta og fyrsta.⁹ Það sem gerir hana sérstaka er að henni fylgdi orðstöðulykill.¹⁰ Stóð metnaður höfundar til að hann næði til allra „höfuðorða“ sálmanna.¹¹ Sýnir lykillinn því glöggt hver „stóru orðin“ í sálmunum eru. Út frá heiti og efni *Passíusálmanna* má ætla að meðal þeirra væru orð á borð við „kross“, „kvöl“, „pína“ og „dauða“. Svo er þó ekki.¹² „Stóru orðin“ eru þvert á móti einkum ávarpsorð fyrir guð-

⁵ Margrét Eggertsdóttir, *Barokkmeistarinn*, bls. 315–342.

⁶ *Píslarsálmarnir* eru sjö að tölu eins og algengt var um slíka sálma og flytja endursögn píslarsögunnar og standa sem skáldskapur *Passíusálmunum* ekki á sporði. G.E. átti sálma í síðari útgáfu sálmabókar Guðbrands Þorlákssonar 1619 og orti auk þess margar rímur, meðal annars biblíurímur. Böðvar Guðmundsson, „Nýir síðir og nýir lærdómar. Bókmenntir 1550–1750“, *Íslensk bókmenntasaga* II, ritstjóri Vésteinn Ólason, Reykjavík: Mál og menning, 1993, bls. 379–521, hér bls. 406, 417, 434–435, 437, 450, 462–463. Margrét Eggertsdóttir, *Barokkmeistarinn*, bls. 325, 338–340.

⁷ Mörður Árnason, „92. útgáfa Passíusálmanna“, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogea, 2015, bls. 259–261, hér bls. 259.

⁸ Margrét Eggertsdóttir, *Barokkmeistarinn*, bls. 315.

⁹ „Bókfræði Passíusálmanna. Prentroð, útvarpslestur, hljóðrit, útgáfur á erlendum málum“, Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, Reykjavík: Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, 1996, bls. 211–240, hér bls. 233–234.

¹⁰ Björn Magnússon, „Orðalykill“, *Passíusálmur Hallgríms Péturssonar með orðalykli* [...], Reykjavík: Snæbjörn Jónsson, 1950, bls. 209–413.

¹¹ Með höfuðorði er átt við öll nafnorð, lýsingarorð og töluorð sem og sagnorð að undanteknum hjálparsögnum auk margra atviksorða sem fyrir koma í *Passíusálmum*. Björn Magnússon, „Um orðalykilinn“, *Passíusálmur Hallgríms Péturssonar með orðalykli* [...], Reykjavík: Snæbjörn Jónsson, 1950, bls. vii–viii, hér bls. vii.

¹² „Kross“ kemur fyrir í 64 skipti, „kvöl“ 44 sinnum, sagnorðið „líða“ 49 sinnum, nafnorðið „pína“ 39 sinnum en samhljóða sagnorð 10 sinnum, orðið „dauði“ ásamt orðmyndinni „deyður“ fyllir tvo og hálfan dálk (dálkur rúmar um 40 dæmi). Sagnorðin „deyja“ og „deyða“ koma svo fyrir í 26 skipti samtals.

dóminn: „Guð“, „Drottinn“ og „Herra“.¹³ „Jesús“ sem bæði getur verið nafn og ávarp, jafnvel ákall, kemur þó líklega oftast fyrir.¹⁴ Þá er orðið „sonur“ algengt og er þar oftast um son Guðs að ræða.¹⁵ Heitið „Kristur“ er mun óalgengara.¹⁶ Orðið „synd“ ásamt afleiddum orðum kemur fyrir hátt í 90 sinnum. Nátengd eru orðin „sekt“ og „sekur“. Sé þeim bætt við kemur orðaklasinn fyrir í rúmlega 100 skipti. Þá kemur „hold“ fyrir í um 60 skipti en það er oftast en ekki viðhaft um hinn synduga veruþátt mannsins.¹⁷ Loks koma orðmyndirnar „iðrast“, „iðrandi“ og „iðrun“ ásamt orðum sem af þeim eru dregin samtals fyrir í rúm 30 skipti. „Huggun“ og „trú“ ásamt sögnunum að „hugga“ og „trúa“ sem lýsa andstæðu sálarástandi koma fyrir í um 100 skipti.

Þessar tíðnitölur eru vísbendingar um að *Passíusálmarnir* séu ekki síst ákalls-, bænar-, játningar- og iðrunarsálmur þar sem ljóðmælandinn ákallar guddóminn og játar syndir sínar, iðrun og trú en þakkar jafnframt þá huggun sem af játningunum hlýst. Sálmanna ber því frekar að skoða sem guðræknien guðfræðirit og að þeir séu fremur ætlaðir til íhugunar en fræðslu að svo miklu leyti sem mögulegt er að greina þar skýrt á milli. Mótar það útleggunguna sem fram kemur í þeim og veldur því að hún er fremur trúfræðileg. Tölfræði ein og sér hrekkur þó skammt í þessu efni.

Frekari greining á íhugun Hallgríms í *Passíusálmunum* sýnir að hún er á persónulegum, innhverfum nótum og fellur að þeirri dulhyggjuhefð sem gerði vart við sig víða um álfuna undir lok miðalda og á árnýöld og sagði til sín þvert á kirkjudeildir.¹⁸ Hún kom enda fram í ritum Martins Moller (1547–1606) og Jóhanns Gerhard (1582–1637) sem mest eru talin hafa mót að *Passíusálmanna*.¹⁹ Í sálmunum er píslardulhyggja eins og vænta má fyrir-

¹³ „Guð“ kemur 211 sinnum fyrir, „Drottinn“ 156 sinnum og „Herra“ 144 sinnum.

¹⁴ 261 sinni.

¹⁵ 74 sinnum.

¹⁶ 36 sinnum.

¹⁷ Samanber hendingar úr „Allt eins og blómstrið eina“: „Adams er eðli runnið / í mitt náttúrulegt hold, [...]“ (sjá síðar). Hallgrímur Pétursson, „Um dauðans óvissan tíma“, *Passíusálmur*, Reykjavík: Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, 1996, bls. 202–205, hér bls. 203.

¹⁸ Per Ingesman, „Middelalderen“, *Kirkens historie 1*, Kaupmannahöfn: Hans Reitzels forlag, 2012, bls. 309–779, hér bls. 717–746. Carsten Bach-Nielsen, „1500–1800“, *Kirkens historie 2*, Kaupmannahöfn: Hans Reitzels forlag, 2012, bls. 17–381, hér bls. 229–232.

¹⁹ Mörður Árnason, „Dulúð og íhugun“, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogeia, 2015, bls. 510–513. Mörður Árnason, „Eintal sálarinnar – lærdómar og líkingar“, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogeia, 2015, bls. 32–35.

ferðarmest og eru dæmi um hana mýmörg. Þar gætir einnig dulhyggju sem spannst kringum hið heilaga hjarta Krists.²⁰ Brúðardulhyggju bregður þó einnig fyrir en samt í minna mæli en samtíminn gat gefið tilefni til.²¹

Íhugun í anda dulhyggju kemur ekki síst fram í því samtali sem er áberandi einkenni í *Passíusálmunum* og fer fram í innri samræðu skáldsins við sjálf sitt eða sál sem og í samtali þess við lesandann og guðdóminn.²² Þá er athyglisvert að Hallgrímur persónugerir jafnvel syndina, ávarpar hana og ásakar:

Ó synd, ó syndin arga,
hvað illt kemur af þér?
Ó, hversu meinsemd marga
má drottinn líða hér?
Þitt gjald allt þetta er.
Blindað hold þig ei þekkti
þegar þín flærð mig blekkti.
Jesús miskunni mér.²³

Passíusálmarnir og þjóðin

Passíusálmarnir hafa þegar allt er talið komið út í yfir 90 prentuðum útgáfum. Frá 1671 og fram á 19. öld voru þeir prentaðir í sálmabókum kirkjunnar. Sýnir hvort tveggja að þeir hafa frá upphafi notið viðurkenningar kirkjustjórnarinnar. Auk þess hlutu þeir mikla dreifingu í handritum sem

²⁰ Með píslardulhyggju er átt við íhugun sem beinist að sárum og benjum Krists og er iðkuð til að sækja huggun og fró í þjáningu hans. Sjá til dæmis Ps 37:8. Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, bls. 158. Sjá og „Gegnum Jesú belgast hjarta / í himininn upp ég líta má [...]“. Ps 48:14. Sama heimild, bls. 192. Mörður Árnason, „Jesú helgast hjarta“, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogea, 2015, bls. 585.

²¹ Í brúðardulhyggju er líkingamáli brúðkaups og hjónabands beitt og Kristi til dæmis lýst sem brúðguma hinnar trúuðu sálar. Sjá Ps 42:12: „Heyr þú, sál mín, / talar til þín / tryggða brúðguminn góði [...]“. Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, bls. 173. Mörður Árnason, „Dulúð og íhugun“, bls. 511. Mörður Árnason, „Eintal sálarinnar“, bls. 33.

²² Margrét Eggertsdóttir, *Barokkmeistarinn*, bls. 355–359; Mörður Árnason, „Dulúð og íhugun“, bls. 511; Mörður Árnason, „Eintal sálarinnar“, bls. 33–35; Mörður Árnason, „þegar þú gengur [...]“, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogea, 2015, bls. 313–315.

²³ Ps 25:8. Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, bls. 122.

hefur aukið enn á útbreiðslu þeirra.²⁴ Voru sálmarnir enda ortir til brúks bæði í kirkjum og á heimilum.²⁵ Má líta á þá sem uppistöðu í þeim íslenska „helgiritá-kanon“ sem forystumenn kirkjunnar vildu halda að alþýðu manna til uppfræðslu en ekki síður uppbyggingar. Þeir áttu líka sinn fasta stað í heimilisguðrækni landsmanna nær allan tímunn sem hún var við lýði.²⁶ Eftir það tók flutningur þeirra í útvarpi við frá 1944.²⁷ Þórleifur Bjarnason (1908–1981) lýsti til dæmis notkun þeirra á Hornströndum svo að þeir hafi verið sungnir á sjöviknaföstu þannig að einn sálmur hafi verið sunginn á hverju kvöldi á undan lestri úr „Vigfúsarhugvekjum“, *Fimmtíu hugvekjum eður píslar þaunkum, útaf historíu pínu og dauða Drottins vors Jesú Kristi*, eftir Vigfús Erlendsson (1716–1781) á Setbergi. Þrjú erindi voru þó geymd þar til eftir lesturinn.²⁸ Lýsingin á væntanlega ekki síst við 19. öld og getur átt við landið allt. Þá voru sálmarnir fluttir við miðvikudagslestra sem iðkaðir voru að morgni dags á lönguföstu.²⁹ Urðu sálmarnir því að vera til í handhægum útgáfum og handritum á viðráðanlegu verði.

Ekki er auðvelt að meta raunveruleg áhrif *Passíusálmanna* á þjóðina fyrr á tímum fremur en hvort lestur þeirra í útvarpi hafi einhver áhrif nú. Þó verður að ætla að áhrifin hafi verið meiri fyrrum þegar þeir voru hluti af guðrækni fólks, færri keppti um athyglina og eftirfylgni yfirvalda var til staðar. Fyrirnefndur Þórleifur Bjarnason gekk út frá að veðurfar og ytri aðstæður mótuðu tilfinningar fólks, innra líf og jafnvel trú þess. Um þessa mótun og þátt *Passíusálmanna* í henni voru hugmyndir hans á þessa leið:

²⁴ Mördur Árnason, „Sálmur – nýjung siðaskiptanna“, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mördur Árnason, Reykjavík: Crymogea, 2015, bls. 19–21, hér bls. 21. Mördur Árnason, „92. útgáfa Passíusálmanna“, bls. 259–261.

²⁵ Margrét Eggertsdóttir, *Barokkmeistarinn*, bls. 315.

²⁶ Blómaskeið lútherskrar heimilisguðrækni stóð frá því læsi fór í vöxt einhvern tímann í kjölfar siðaskipta fram undir 1930. Hjalti Hugason, „Kristnir trúarhættir“, *Íslensk þjóðmenning V*, ritstjóri Frosti F. Jóhannsson, Reykjavík: Þjóðsaga, 1988, bls. 75–339, hér bls. 306–309.

²⁷ Mördur Árnason, „Útvarpslestrarnir – framhald baðstofuhefðar“, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mördur Árnason, Reykjavík: Crymogea, 2015, bls. 167.

²⁸ Þórleifur Bjarnason, *Hornstrendingabók*, Akureyri: Þorsteinn M. Jónsson, 1943, bls. 72. Inngangi sjöviknaföstu lýsti Þ.B. svo: „Sjöviknaföstuinngangurinn var helgidagur mikill. Laugardagskvöldið fyrir hófst söngur Passíusálmanna. Þá var strokkað og nýtt smjör gefið, ef þess var nokkur kostur, lummur voru bakaðar og ket soðið. Þórleifur Bjarnason, *Hornstrendingabók*, bls. 69. Dagurinn hefur verið nokkurs konar sprengidagur Hornstrendinga.

²⁹ Hjalti Hugason, „Kristnir trúarhættir“, bls. 301.

Harðir, miskunnarlausir vetur [...] gerði [svo] Hornstrendinga þögula og innibyrgða, [...] Þeir skapminnstu hertust til þanmikillar seiglu og urðu ósigranlegir þolendur harðréttis og hörmungar. Þeir urðu einlægir trúmenn og dýrkendur drottins píslanna í Passíúsálmum og hugvekjum, urðu samþolendur hans og þakklátir því hlutskipti, að líða mikið.³⁰

Hann taldi að hinum harðgerðari hafi ekki verið „þjáning allsleysisins“ eins kært hlutskipti, „[...] þótt þeir játuðu tilgangi þess með vörunum og táruðust í kvöldhrifningu undir túlkun sálmanna á hamingju þjáningarinnar.“³¹ Áleit hann þá sem þannig var farið hálfheiðna og að þeir hafi lært Íslendingasögurnar til jafns við *Passíúsálma* og *Víðalínpostillu*.³² Líklega hafa margir verið honum sammála um þetta er bók hans kom út á fimmta áratug liðinnar aldar. Álit Marðar Árnasonar í leiðsögn hans um *Passíúsálmanna* frá 2015 er lágstemmdara og raunsærra:

Söngur Passíúsálmanna á föstunni ár eftir ár festi þá rækilega í minni manna, og kunnu margir einstök vers og jafnvel heila sálma utanbókar. Þeir urðu þjóðareign og sameiginleg viðmiðun um kristin fræði, siðareglur og skáldskap — en líka tilefni ýmiskonar gamanmála og útúrsnúnings.³³

Má líklega taka undir með honum um að *Passíúsálmarnir* hafi mjög mótað hugmyndir þjóðarinnar um þau viðfangsefni sem þar er tekist á við, meðal annars merkingu og afleiðingar syndarinnar.

Synd — Merking hugtaksins

Synd kann fyrst og fremst að virðast trúarlegt hugtak og fyrirbæri sem öðlast einkum merkingu í tengslum við orðræðu um Guð – eða við Guð. Syndajátning hefur til dæmis tæpast merkingu án trúar. Því má spyrja hvort syndarhugtakið hafi einhverja merkingu í menningarheimi okkar. Til að svara

³⁰ Þórleifur Bjarnason, *Hornstrendingabók*, bls. 9.

³¹ Sama heimild, bls. 9–10.

³² Sama heimild, bls. 9–10.

³³ Mörður Árnason, „Útvarpslestrararnir“, bls. 167. Dæmi um gamanmál með vísun til Passíúsálmanna er vísan: Ei pardus orka kann/ afláta flekki./ Eins getur glæpamann/ gott framið ekki. Vísan fellur vel til dæmis að Ps 12(:8). Hallgrímur Pétursson, *Passíúsálmur*, bls. 72. Ingibjörg Haraldsdóttir, *Veruleiki draumanna. Endurminningar*, Reykjavík: Mál og menning, 2007, bls. 190.

þessari spurningu er hjálplegt að hverfa um stund til frumheimildanna um syndarhugtakið, *Bíblíunnar*.

Í vestrænni menningu er frásaga 3. kap. *Fyrstu Mósebókar* um brottrekstur mannsins úr Eden eða Paradís lykiltexi um upphaf og eðli syndarinnar.³⁴ Hefur textinn enda löngum verið skilinn sem sagan af komu syndarinnar í heiminn. Ekkert í textanum sjálfum tengir þó beint saman syndina og það frumminni (þ. *Archetypus*) sem fram kemur í sögunni. Í fyrsta hluta textans (v. 1–3) segir af samtali höggormsins og konunnar þar sem þau ræða heimild og/eða bann Drottins Guðs við að maðurinn eti af ávöxtum garðsins.³⁵ Í kaflanum á undan er dregin upp mynd af garðinum og skiptir þar 9. versió mestu en þar er helgasta hluta hans lýst:

Og Drottinn Guð lét spretta af jörðinni alls konar tré, girnileg á að líta og góð af að eta, ásamt lífsins tré í miðjum garðinum og skilningstré góðs og ills.

Nokkrum versum síðar (v. 16–17) setti Drottinn Guð svo fram það lögmál eða sáttmála frelsis sem ríkja skyldi í Eden með einu undantekningarákvæði þó, bannhelginni eða tabúinu sem hann lýsti umhverfis skilningstréð. Lagagreininni fylgdu einnig viðurlög við broti gegn henni:

Drottinn Guð bauð mannum og sagði: „Af öllum trjám í aldingarðinum máttu eta að vild. En af skilningstré góðs og ills máttu ekki eta. Jafn skjótt og þú etur af því muntu deyja.“

Hér vakna ýmsar spurningar: Af hverju umlék bannhelgin aðeins skilningstréð en ekki tré lífsins? Var ef til vill marklaust að banna mannum að eta af því vegna þess að í Eden var enginn dauði, umbreyting né tími? Það hefði þá ekki breytt neinu þótt maðurinn æti af því. Maðurinn var á hinn bóginn ekki fullkominn að skilningi, þekkti til dæmis ekki mun góðs og ills.

Annar hluti textans í 3. kap. *Fyrstu Mósebókar* (v. 6–7) segir frá vitundarvakningu konunnar, ákvörðun hennar um að eta af trénu, verknaðinum sjálfum, hlutdeild karlsins í honum og afleiðingunum: komu blygðunarinnar

³⁴ Í hebresku er orðið adam (maður) notað í „kolletívrí“ merkingu og er því ekki notað í fleirtölu. Merkir það því mannkyn. Gerhard von Rad, *Genesis. A Commentary*, ensk þýðing John H. Marks, London: SCM Press, 1966, bls. 55. Leitast er við að halda þeirri merkingu hér.

³⁵ Í textabrotinu sem fjallar um Eden og óhlýðni mannsins er Guð nefndur með tvöföldu guðsheiti, *Yahweh-Elohim*. Í textanum á undan (fyrri sköpunarsögunni) er hann aðeins nefndur *Elohim* (Guð) en *Yahweh* (Drottinn) í næsta textabroti, frásögunni af Kain og Abel. Gerhard von Rad, *Genesis*, bls. 75.

í heiminn.³⁶ Þriðji hlutinn (v. 8–13) segir svo frá yfirheyrslu Drottins Guðs yfir karlinum og síðar konunni þar sem bæði vísa ábyrgðinni frá sér. Þessi hluti skýrir því frá upphafi sjálfhverfunnar og sjálfsréttlætningarinnar. Í fjórða hlutanum (v. 14–19) fylgir dómsorðið: Höggormurinn er lýstur bölváður, konan er dæmd undir yfirráð karlsins og karlinn ofurseldur erfiði lífsbaráttunnar. Hér er að finna sköpunarsögu landbúnaðarsamfélagsins og feðraveldisins sem mynduðu umgjörð mannlífsins um þúsundir ára. Fimmti og síðasti hlutinn (v. 20–24) fjallar svo um hvernig Guð bjó manninn undir nýja tilveru utan garðs og þær varnir sem hann byggði upp umhverfis tré lífsins. Nú skipti máli að maðurinn æti ekki líka af því og yrði þá líklega eilífur eins og Guð. Í frásögunni er ekkert syndarhugtak að finna. Í „Biblíu 21. aldar“ (2007) ber kaflinn líka yfirskriftina „Óhlýðni mannsins“³⁷ sem er einmitt umfjöllunarefni hans. Í 4. kap. tekur svo frásagan af Kain, Abel og bróðurmorðinu við. Allt er breytt frá Edens-skeiðinu. Myrkur grúfir að nýju yfir jörðinni.

Rit *Biblíunnar* eins og við þekkjum þau urðu til á löngu tímabili í ólíkum mál- og menningarheimum, einkum þó hebreskum og grískum. Því er ekki að undra þótt þar sé að finna mörg og mismunandi hugtök sem þýdd eru með íslenska orðinu synd.³⁸ Í ritum Gamla testamentisins koma að minnsta kosti sex hugtök við sögu og í Nýja testamentinu í það minnsta tvö.³⁹ Merkingarsvið þeirra eru líka mismunandi. Það virðist mega stúka þau saman á eftirfarandi hátt:

Brot í merkingunni afbrot, brot á lögum, boðorðum eða brot gegn skyldum sínum til dæmis með að fara yfir sett mörk.

Sekt í merkingunni að fremja eða bera ábyrgð á glæp.

³⁶ Upprunamerking er talin „viðurkenning á sök“, „sannleiksviðurkenning“. Guðrún Kvaran, „Hver er frummerking nafnorðsins „synd“ og hverjar eru orðssifjar þess orðs?“, *Visindavefurinn*, 22. júní 2001, sótt 21. febrúar 2020 af <https://www.visindavefur.is/svar.php?id=1728>.

³⁷ Í Biblíuútgáfunni 1912 var yfirskriftin „Paradís og syndafallið“ en „Fall mannsins“ í útgáfunni 1981.

³⁸ Synd og skyld orð í norrænum málum er talið tökuorð komið með kristni úr forn-saxnesku (samanber sundia=yfirsjón, brot á réttir hegðun). Guðrún Kvaran, „Hver er frummerking nafnorðsins „synd“ og hverjar eru orðssifjar þess orðs?“. Sjá og Ásgeir Bl. Magnússon, *Íslensk orðsifjabók*, Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1989, bls. 1010.

³⁹ Robert Young, *Analytical Concordance to the Holy Bible*, 8. útgáfa endurskoðuð, London: United Society for Christian Literature, 1975, bls. 890–892.

Yfirtroðsla í merkingunni að ryðjast inn á landareign annars án leyfis eða taka eignir hans ófrjálsri hendi. Þá nær merkingin einnig yfir siðferðilegan átroðning eða áreitni.

Villa í merkingunni að hafa orðið á mistök (til dæmis vegna vanrækslu) eða sýnt ónákvæmni í hugsunum, orðum eða gjörðum. Einnig getur orðið þá merkt trúvillu. Að syndga merkir þá að skjátlast eða gera mistök (til dæmis vegna skeytingarleysis), vera ónákvæmur og vaða almennt í villu. Þá getur synd merkt að missa marks sem tengist ónákvæmni.

Mistök í merkingunni að mistakast að gæta skyldu sinnar eða ná árangri (til dæmis vegna vanrækslu).

Móðgun í merkingunni að fremja eitthvað sem kallar fram reiði, óánægju eða gremju.

Í þessari upptalningu má merkja fallandi skala þar sem fyrstu þrjú merkingarsviðin fela í sér brot eða glæpi í meira eða minna réttarfarslegri merkingu og ofbeldisverk. Þarna koma siðferðileg brot þó einnig til álita. Þá er komið að merkingu sem fremur felst í mistökum og ónákvæmni sem tengja má við kær- eða skeytingarleysi og (andlegan) doða. Síðasta merkingarsviðið er svo félagslegt og felur í sér eitthvað sem spillir sambandi eða tengslum.

Sé sagan af óhlýðni mannsins í *Fyrstu Mósebók* lesin með þessa hugtakaflóru í huga er ljóst að mörg merkingarsvið syndarhugtaksins varpa ljósi á hana. Með því að eta af skilningstrénu braut maðurinn gegn bannhelginni sem Drottinn Guð hafði lýst yfir ávexti þess með öðru boðorðinu sem hann setti mannum.⁴⁰ Þar var því um réttarfarslegt brot á lögum að ræða. Þar með varð maðurinn *sekur*. Hann var yfirheyrður og látinn sæta ábyrgð þótt settum viðurlögum væri ekki beitt til fulls og maðurinn héldi lífi. Með því að eta af trénu gerði maðurinn sig einnig sekan um *yfirtroðslu* þar sem Drottinn Guð hafði lýst yfir sérstakri eignhelgi sinni á skilningstrénu og ávexti þess. Þegar maðurinn sá að skilningstréð „[...] var gott af að eta, fagurt á að líta og girnilegt til fróðleiks“ féll hann í freitni og *misheppnaðist* þar með að gera skyldu sína sem fólst í að lifa samkvæmt því einfalda lögmáli sem gildi í

⁴⁰ Hér er litið til þeirrar textaheildar sem Mósebækurnar mynda nú. Samkvæmt henni felst fyrsta boðorðið í að karlinum og konunni bæri að vera frjósöm, uppfylla jörðina og gera sér hana undirgefna. IM 1.28. Annað boðorðið laut svo að bannhelgi trjána tveggja. Það er aftur á móti fyrsta boðorðið í þeirri frumheimild bókanna sem sagan um óhlýðni mannsins er hluti af.

garðinum.⁴¹ Afleiðingin, refsing mannsins, fólst ekki síst í *rofnum tengslum*. Drottinn Guð rak manninn úr garðinum og styrkti varnirnar um tré lífsins. Traust Drottins Guðs til mannsins hafði beðið hnekki. Þótt „syndafallsagan“ nefni ekki syndina á nafn er ljóst að hún kemur þar fram í flestum blæbrigðum hugtaksins.

Samkvæmt Edenssögunni og þeim hugtökum sem viðhöfð eru um syndina í *Biblíunni* felst syndin í sjálfhverfu, sjálfsréttlætningu og eigingirni. Henni fylgja blygðunarkennd og skömm og hún kemur fram í yfirtroðslu, ofbeldi, brotum og skeytingarleysi gagnvart boðum og bönnum en jafnframt „kröfu“ kærleikans. Syndin hefur því áhrif á sjálfsupplifun, skynjun á umhverfi, samskipti, tengsl og breytni. Syndin er af þeim sökum ekki einvörðungu trúarlegt fyrirbæri þótt hún væri túlkuð svo á tímum trúarmenningarinnar. Þvert á móti hefur hún einnig tilvistarlegar, félagslegar, sálfræðilegar og siðferðilegar víddir. Þrátt fyrir að syndarhugtakið hafi að mestu misst trúarlega merkingu sína skírskotar það því enn til raunverulegra aðstæðna. Gildi frumminna felst enda í að þau varpa ljósi á sístæð munstur í mannlegri tilveru.

Syndin í vestrænni guðfræði

Í vestrænni guðfræðihefð má greina tvenns konar grunnafstöðu til syndarinnar sem fyrirbæris og áhrifa hennar í lífi mannsins. Má til dæmis sjá muninn í ágreiningi Ágústínusar kirkjuföður (354–430) og predikarans Pelagíusar (360–420). Sá síðarnefndi leit svo á að maðurinn byggji yfir frjálsum vilja og þar með eigin forsendum til að velja milli góðs og ills, sem og að breyta rétt eða rangt. Þannig hafði og almennt verið litið á fram til þessa. Töldu Pelagíus og skoðanabræður hans að slíkt frelsi væri forsenda þess að merkingarbært væri að boða lögmál sem opinberaði vilja Guðs. Án frjáls vilja væri heldur ekki mögulegt að kalla manninn til ábyrgðar á eigin verkum né refsa honum fyrir yfirtroðslur. Allt eru þetta skiljanlegar forsendur í ljósi þess að Pelagíus lagði áherslu á iðrun, sjálfsafneitan og heimshöfnun í boðun sinni. Af framangreindum ástæðum afneitaði hann hugmyndum um erfðasynd en þær fólu í sér að það væri hluti af eðli mannsins að velja hið illa. Honum væri syndin í blóð borin. Að skilningi Pelagíusar fólst syndin því í einstökum atvikum þar sem maðurinn valdi hið illa. Af framangreindu má ráða að Pelagíus leit svo á að maðurinn hefði í það minnsta fræðilegan möguleika á að verða syndlaus þótt reynslan sýndi vissulega að honum hætti

⁴¹ IM 3.6.

til að breyta rangt. Stöðugar endurtekningar af því tagi taldi Pelagíus svo auka tilhneingingu mannsins til hins illa. Pelagíus horfði þó ekki framhá náð Guðs og mikilvægi hennar til frelsunar. Þvert á móti kenndi hann að einmitt vegna hennar byggi maðurinn að frjálsum vilja. Þá styrkti Guð manninn í að velja og framkvæma hið góða. Það gerði hann með opinberun lögmálsins, eftirdæmi Krists og fyrirgefningu þegar drýgðra synda. Náðin var því nauðsynleg til hjálpræðis sem var þó í grundvallaratriðum komið undir frjálsu vali mannsins sem meðal annars gat valið að iðrast.⁴²

Skilningur Ágústínusar á frelsi viljans, eðli syndarinnar og gildi náðarinnar var í skýrri andstöðu við hugmyndir Pelagíusar. Sama máli gegndi um guðfræðilegan mannskilning hans og kenningu um frelsun mannsins undan syndinni. Skilningur Ágústínusar á frelsi mannsins og náð Guðs var háður því á hvaða hjálpræðissögulega stigi maðurinn var á vegferð sinni frá sköpun til fullkomnunar. Ágústínus greindi þar á milli fjögurra þrepa: fyrir fallið/lögmálið (l. *ante legem*), eftir fallið/undir lögmálinu (l. *sub lege*), eftir afturhvarfið/undir náðinni (l. *sub gratia*) og í friðinum/fullkomnuninni (l. *in pace*). Á fyrsta stiginu bjó maðurinn að frjálsu vali milli góðs og ills sem var ástæða þess að syndafallið átti sér stað. Við syndafallið beið frjáls vilji og skynsemi mannsins lægri hlut fyrir fýsnum hans og girndum sem mótuðu vegferð hans undir lögmálinu. Hann hafði með broti sínu fyrirgert möguleikum sínum til að velja hið góða og vilji hans þvert á móti fjötrast af hinum lægri hvötum þótt hann gæti eftir sem áður af og til valið að breyta vel. Í þessu fólst hið sammannlega ástand sem lýst var með hugtakinu erfðasynd. Að skilningi Ágústínusar fólst syndin því ekki í einstökum brotum eða illum hugsunum, orðum eða gjörðum eins og Pelagíus kenndi. Af þessum ástæðum megnaði maðurinn heldur ekki fyrir eigin tilverknað að brjótask undan valdi syndarinnar heldur fólst það afturhvarf hans eða frelsun alfarið í verki Guðs sem veitti mannum hlutdeild í kærleika sínum og gaf honum trú sem var virk í góðum verkum og braut þannig ofurveldi syndarinnar. Til þessara straumhvarfa gat maðurinn ekkert lagt af sjálfsdáðum né heldur vikist undan þeim. Í þessum hugmyndum fólust forsendur hinnar umdeildu útvalningarkenningar Ágústínusar.⁴³

⁴² Bengt Häggglund, *Teologins Historia. En Dogmbistorisk Översikt*, 4. útgáfa, Lund: LiberLäromedel, Gleerups, 1975, bls. 113–115. Nils Arne Pedersen, „Oldkirken“, *Kirkens historie I*, Kaupmannahöfn: Hans Reitzels forlag, 2012, bls. 23–306, hér bls. 266–267.

⁴³ Bengt Häggglund, *Teologins Historia*, bls. 115–121; Nils Arne Pedersen, „Oldkirken“, bls. 266–267.

Hugmyndir Ágústínusar og Pelagíusar hafa mótað viðhorf síðari tíma guðfræðinga með ýmsu móti og fram hafa komið stefnur sem ýmist má kalla semi-ágústínskar og semi-pelagíanskar.⁴⁴ Samkvæmt semi-pelagíönsku hefðinni felst syndin í einstökum atvikum, hugsunum, orðum og gjörðum, og er því að verulegu leyti siðrænt eða móralskt fyrirbæri. Samkvæmt semi-ágústínsku hefðinni felst syndin aftur á móti í ástandi og er því fremur tilvistarlegs eðlis. Ekki þarf þó að vera um afturhvarf til kenninga þeirra Pelagíusar og Ágústínusar að ræða. Semi-pelagíanismi fól til dæmis fremur í sér að horfið var aftur til þeirrar guðfræðihéðar sem ríkt hafði fyrir daga þeirra Ágústínusar og þá ekki síst í austrænni guðfræði.⁴⁵

Fyrir birtingarmynd syndarinnar í *Passíusálmunum* hlýtur skilningur Lúthers á syndinni ekki síst að koma til álita. Hann var tvímælalaust í anda Ágústínusar að því leyti að Lúther leit svo á að syndin lýsti einkum grunnástandi mannsins frammi fyrir Guði (l. *coram Deo*) en ekki einstökum misgjörðum hans. Að því leyti má líta á guðfræði hans sem ágústínska eða að minnsta kosti semi-ágústínska. Á sama hátt minnir áhersla hans á réttlættingu af trú (l. *sola fide*) á kenningar Ágústínusar á frelsun mannsins. Aftur á móti gætir veigamikils munar í því að Ágústínus boðaði að trúin kæmi fram í góðum verkum sem síðan leiddu til frelsunar. Lúther lagði á hinn bóginn áherslu á að maðurinn réttlættist ekki einu sinni fyrir góð verk sem væru afleiðingar trúarinnar. Þau hefðu einvörðungu gildi í samfélagi manna (l. *coram hominibus*) og væru að því leyti mikilvægur ávöxtur trúar. Hin innri réttlætting mannsins væri alfarið háð náð Guðs (l. *sola gratia*) og byggð á endurlausnarverku Krists (l. *solus Christus*) sem saman opinberuðu synd mannsins, vöktu hann til iðrunar og bættu fyrir syndina.⁴⁶

Syndin í Passíusálmunum

Í *Passíusálmunum* kemur syndarhugtakið augljóslega fram í báðum fyrirgreindum merkingunum, hinni siðrænu og tilvistarlegu. Hugtakið nær þar bæði yfir einstök verk, brot, yfirtroðslu og vanrækslu sem og yfir grundvallarárstand. Augljósust verður siðræna merkingin þegar orðið er í fleirtölu. Bæði merkingarviðin koma aftur á móti til greina þegar um eintöluna er að ræða og verður þá að skera úr um merkinguna hverju sinni.

⁴⁴ Carl Henrik Martling, *Svenskt kyrkolexikon. En kortfattad teologisk uppslagsbok*, Skellefteå: Artos, 2005, bls. 293.

⁴⁵ Bengt Häggglund, *Teologins historia*, bls. 122–123.

⁴⁶ Sama heimild, bls. 120, 201–205.

Í þessu sambandi er áhugavert að kanna hvort Hallgrími Péturssyni hafi verið umhugað um að halda þessum tveimur merkingarsviðum aðgreindum sem og hvort annað þeirra beri hitt ofurliði, með öðrum orðum hvort líta megi á *Passíusálmána* sem annað tveggja semi-ágústínskt eða semi-pelagí-anskt rit.

Dæmi um álitamál

Vafi um merkingarsvið virðist uppi í fyrsta skipti sem syndin kemur fyrir í *Passíusálmunum* en það er strax í 1. sálmi (Um herrans Kristí útgang í grasgarðinn). Í sálminum gegnir endurlausnarverk Krists, pína hans og kvöl, mikilvægu hlutverki og um áhrif hennar segir svo í 6. erindi:

Hvað stillir betur *hjartans böl*
en heilög drottins pína og kvöl?
Hvað heftir frammar *hneyksli og synd*
en herrans Jesú blóðug mynd?⁴⁷

Spurningarnar tvær sem varpað er fram í erindinu eru samhljóða. Þar er því beitt inntakslegri klifun. Eins og „heilög drottins pína og kvöl“ er sömu merkingar og „herrans Jesú blóðug mynd“ eru „hjartans böl“ og „hneyksli og synd“ hliðstæður. Þar með virðist syndarhugtakið ekki viðhaft um einstök verk, hversu guðlaus þau kunna að vera. Þvert á móti virðist hugtakið hér taka til þess grundvallarástands eða hneigðar sem útheimti pínu Guðs sonarins, sameiginlegrar syndar alls mannkyns.

Hér kann þó að gæta þriðja merkingarsviðs syndarhugtaksins sem annað slagið virðist bregða fyrir í *Passíusálmunum*. Guðrún Kvaran hefur bent á að upprunamerking orðsins „synd“ geti verið „viðurkenning á sök“ eða „sannleiksviðurkenning“.⁴⁸ Þannig verður orðið nánast sömu merkingar og iðrun. Hliðstæðan milli „hjartans böls“ og „hneykslis og syndar“ verður þar með enn augljósari. Þessi merking virðist koma fram í 16. erindi í 11. sálmi (Um afneitun Péturs):

Hryggileg hrösun henti
heilagan drottins þjón,
syndin mjög sárt hann spennti,
sálar var búið tjón.

⁴⁷ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, bls. 23.

⁴⁸ Guðrún Kvaran, „Hver er frummerking nafnorðsins „synd“ og hverjar eru orðsifjar þess orðs?“. Þessu skylt er að sumir hafa álitid orðið merkja sannur (að sök). Sjá Ásgeir Bl. Magnússon, *Íslensk orðsifjabók*, bls. 1010.

Hvað mun ég máttarnaumur
mega þá standast við,
vangætinn, vesall og aumur,
vélum og hrekkjasnið?⁴⁹

Í þessu tilviki vísar syndin til þeirrar angistar sem Pétur kenndi er hann varð meðvitaður um afneitun sína og viðurkenndi hana.

Í 2. *Passíusálmi* (Um Kristí kvöl í grasgarðinum) kemur orðið synd fyrir í alls fjögur skipti og ýmist í eintölu eða fleirtölu. Í 2. erindi segir:

Í aldingarði fyrst Adam braut
aftur Jesús það bæta hlaut.
Aldingarðseikin ávöxt gaf,
eynd, synd og dauði kom þar af.
Í aldingarði ljúft lífsins tréð
lífgunarfrjóvgun veita réð.⁵⁰

Í erindinu eru dregin fram tvö grunnstef í trúarlegri sögu mannkyns, syndafallið og hjálpraðið. Gætir hér svokallaðrar týpólógískrar túlkunar þar sem atburði, persónu eða fyrirbæri úr Gamla testamentinu er teft fram sem fyrirboða um nokkurs konar hliðstæðu í því Nýja.⁵¹ Hér er sambandið þó flóknara þar sem fall Adams gerði endurlausnina í Kristi óhjákvæmilega samkvæmt þeirri hjálpraðissögu sem lesa má út úr Ritningunni. Ekki er því aðeins um túlkun að ræða heldur einnig orsakasamband. Afleiðingum fallsins er lýst sem eynd, synd og dauða og varpar upptalningin ljósi á ástand mannsins eftir fallið og/eða undir lögmálinu (l. *sub lege*). Því merkir synd hér ástand sem er sambærilegt eynd og dauða en andstætt þeirri „lífgunarfrjóvgun“ sem endurlausnarverkið kom til leiðar.

Í 4. erindi kemur syndin að nýju við sögu og aftur í eintölu:

Satan hefur og sama lag.
Situr hann um mig nótt og dag,
hyggjandi að glöggt hvar hægast er
í hættu og synd að koma mér.
En þó í þeim stað allra mest
sem á ég drottni að þjóna best.⁵²

⁴⁹ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmar*, bls.70.

⁵⁰ Sama heimild, bls. 27.

⁵¹ Mörður Árnason, „Fyrirmyndun – gamalt verður nýtt“, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogea, 2015, bls. 222–223.

⁵² Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmar*, bls. 27.

Í erindinu á undan er sagt frá bollaleggingu Júdasar um að svíkja Krist í grasgarðinum þannig að leynt mætti fara. Launráð af þeirri stærðargráðu fólu í sér „[s]ynd á mót heilögum anda“ að hyggju Hallgríms og hún var augljóslega runnin undan rifjum Hins illa.⁵³ Á nokkrum stöðum í ritum Nýja testamentisins er talað um að lastmæli gegn heilögum anda, sem hlýtur að fela í sér synd gegn honum, séu ófyrirgef়anleg.⁵⁴ Þá hefur verið litið svo á að þegar upplýstur kristinn maður kastar frá sér og afneitar lærdómum trúarinnar að yfirlögðu ráði drýgi hann synd gegn andanum.⁵⁵ Í ljósi þess virðist ekki langsótt þótt Hallgrímur telji að svik Júdasar, sem hann hafði vandlega undirbúið, feli einmitt í sér slíka afneitun trúarinnar og séu því ófyrirgef়anleg synd. Þótt svik Júdasar hafi verið einstök í sinni röð beinir Hallgrímur í framhaldinu athygli að sjálfum sér og lesendum sínum og dregur fram þá hættu sem mannfólkinu er ætíð búin af freistaránnum. Hér virðist því vel geta verið um einstakar syndir að ræða sem drýgðar eru þegar látið er glepjust af vélráðum hans. Í fimmta erindinu lýsir skáldið enda þeim klækjum og prettum sem „heimsbörnin“ hafa tamið sér:

Heimsbörnin hafa list þá lært,
lygð og svikræði er þeim kært,
fótsporur djöfuls fylgjandi,
falsráðin draga þó í hlé.
Frá hans og þeirra hrekkjastig
herrann Jesús bevari mig.⁵⁶

Vissulega gætir hér þó þeirrar tvíræðni að allt eins getur verið um áunnið grunnmunstur að ræða sem fólk hefur ánetjast. Þar með gæti syndin í erindinu á undan átt við eitt af birtingarformum erfðasyndarinnar sem þá kæmi fram sem virk tilhneiging fremur en stöðugt ástand.

Loks kemur syndarhugtakið fram í 13. og 14. erindi sálmsins og þá fyrst í eintölu en síðar fleirtölu:

Samviskan mig nú sjálfan slær,
sé ég það gjörla, Jesú kær.
Mín synd, mín synd, hún þjáði þig,
þetta allt leiðstu fyrir mig.

⁵³ Ps 16:12. Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmar*, bls. 89.

⁵⁴ Matt 12. 32. Mrk 3. 29.

⁵⁵ Sjá Mörður Árnason, „Hólabiskup leiðréttir Hallgrím“, *Passíusálmarinnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogeia, 2015, bls. 206–207.

⁵⁶ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmar*, bls. 28.

Aví, hvað hef ég, aumur þræll
aukið þér mæðu, drottinn sæll.

Mér virðist svo sem mín misgjörð
sé meiri að þyngd en himinn og jörð
því Jesús það föðurins orðið er
sem allt með sínum krafti ber.
Flaturlaut þó að falla þar
*þá fyrir mig þar hann syndirnar.*⁵⁷

Þar sem erindin mynda samfellda syndajátningu virðist merkingin í bæði skiptin hin sama og fleirtölumyndin í síðara erindinu bendir þá til að í báðum tilvikum sé átt við syndina í siðrænni merkingu.⁵⁸ Er þá sú túlkun hugsanleg að eintöluna á fyrra erindinu beri að skoða sem nokkurs konar hluta fyrir heild (l. *pars pro toto*) fyrir syndir ljóðmælandans í heild.

Álitamálum af þessu tagi bregður oft fyrir í *Passíusálmunum* og bendir það til að Hallgrími hafi ekki verið í mun að aðgreina merkingarsviðin tvö með afdráttarlausum hætti. Sýnir það öðru fremur að útlekking Hallgríms í *Passíusálmunum* á synd og endurlausn er ekki vitsmunaleg og trúfræðileg heldur er hún fremur í ætt við íhugun. Merkingin sem hér er nefnd siðræn var heldur ekki léttvæg í huga hans. Hún felur enda ekki í sér siðavendni af neinu tagi heldur afmörkuð brot gegn vilja Guðs og skeytingarleysi gagnvart ábyrgð einstaklinga í samfélagi manna. Beint samband er milli hinna einstöku synda og erfðasyndarinnar þar sem hinar „siðrænu“ syndir eru hluti af syndugu lífsmunstri mannsins eða þeim „hrekjastig“ sem sagt er frá í 2. sálmi (sjá framar).

Samþætting merkingarsviðanna tveggja virðast einnig blasa við í 11. erindi í 6. sálmi (Um Júdas koss og Kristí fangelsi). Þar játar ljóðmælandinn að raunveruleg ástæðu fyrir handtöku og krossfestingu Krists sé að finna í margháttaðum syndum hans sjálfs en ekki harðúð gyðinganna:

Júðar þig, Jesú, strengdu,
ég gaf þar efni til.
Syndir mínar þér þrengdu,
þess nú ég iðrast vil.
Glæpabönd af mér greiðir

⁵⁷ Sama heimild, bls. 30.

⁵⁸ Sjá þó skýringar Marðar Árnasonar við Ps 2. *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogeia, 2015, bls. 31.

og gef mér frelsið þitt,
andlegum dofa eyðir
*sem á féll hjartað mitt.*⁵⁹

Undir lokin gætir samt athyglisverðra hvarfa þar sem sjónum er beint að „andlegum dofa“ (l. *acedia*) sem ástæðu syndanna. Dofinn er einmitt alvarlegur löstur og þar með ein af birtingarmyndum hins synduga ástands mannsins.⁶⁰

Syndin — siðræn merking

Dæmi um að orðið synd í eintölu búi yfir siðrænni merkingu virðist koma fram í hinu alþekktu 19. erindi úr 44. *Passíusálmi* (Það sjöunda orðið Kristí) en það er eitt þeirra erinda sem öðlast hafa sjálfstætt líf í trúariðkun þjóðarinnar:

Vertu, Guð faðir, faðir minn,
 í frelsarans Jesú nafni,
hönd þín leiði mig út og inn
*svo allri synd ég hafni.*⁶¹

Parna virðist eintölu mynd syndarinnar öðlast sömu *pars pro toto*-merkingu og vikið var að hér frammar. Ljóðmælandinn biður þá um handleiðslu Guðs til að hann geti snúið baki við syndum sínum og þar með hafið nýja lífsstefnu. Á þessum stað virðist því enn gæta fljótandi skila milli siðræna og tilvistarlega merkingarsviðsins.

Í 8. sálmi (Prédikun Kristí fyrir Gyðingum) kemur siðræna merkingin afdráttarlausar fram í eintölu mynd syndarhugtaksins (erindi 16–17). Þar er ljóst að Hallgrímur fæst ekki við hina siðrænu merkingu hugtaksins til að efla sig eða kalla lesendur sína til betrunar eða framfara, því síður til að ávinna sér velþóknun Guðs. Hann hverfur að syndunum, brotum og ávirðingum sínum – og þá jafnframt lesendanna – aftur og aftur til að knýja bæði sjálfan sig og þá til að játa syndirnar og gerast meðvitaðir um þær meðan tími er til:

Guðs vegna að þér gá, mín sál,
 glæpum ei lengur safna.

⁵⁹ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmar*, bls. 48.

⁶⁰ Jaakko Heinimäki, *Syndirnar sjö*, þýðandi Aðalsteinn Davíðsson, Reykjavík: Bjartur, 2003, bls. 99–110.

⁶¹ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmar*, bls. 179.

*Gjörum iðran, því meir en mál
mun vera synd að bafna.*

*Í dag við skulum skipta um skjótt,
skal synd á flóttu rekin.*

Hver veit nema sé nú í nótt
náðin í burtu tekin.⁶²

Hið sama kemur fram í 16. sálmi (Um Júdasar iðrun). Þar er hvatt til iðrunar áður en að draga tekur að lífslokum. Í því sambandi skiptir máli að um daga Hallgríms var tími dauðans óviss eins og hann hefur tjáð flestum betur. Þar hefur fleirtölumyndin þó tekið yfir sem kallar siðrænu merkinguna enn skýrar fram (sjá 14.–15. erindi):

Brot þín skalt bljúgur játa
en bið þó Guð um náð,
af hjarta hryggur gráta,
en heilnæm þiggja ráð.
Umfram allt þenktu þó:
Son Guðs bar þínar syndir
og svo þú miskunn fyndir,
saklaus fyrir sekan dó.

Drottinn, lát mig ei dyljast
dárlega syndir við
þó hér um stund megi hyljast.
Herra trúr, þess ég bið:
Nær heimi fer ég frá
örvænting ei mér grandí,
orð þitt og sannleiksandi
hjartað mitt huggi þá.⁶³

Hér treysti Hallgrímur þó ekki á ódýra náð heldur gerði kröfu um heiðarleika eins og fram kemur í 12. erindi í 15. sálmi (Um ráðstefnu prestanna yfir Kristó):

Víst er ég veikur að trúá,
veistu það, Jesú, best,

⁶² Sama heimild, bls. 57.

⁶³ Sama heimild, bls. 90.

*frá syndum seinn að snúa,
svoddan mig angrar mest.*
Þó framast það ég megna
þínum orðum ég vil
treysta og gjarnan gegna.
Gef þú mér náð þar til.

Í þessu erindi kemur vel fram hversu hinar einstöku syndir vega þungt varðandi samband einstaklingsins við Guð. Alvarleiki syndarinnar í siðrænu merkingunni felst einmitt í því að hún eyðileggur skírnarnáðina eða það náðarástand sem sérhver einstaklingur öðlast við skírn sína eins og fram kemur í 7. erindi í 38. sálmi (Um háðung og brizl, sem Kristur leið á krossinum):

Sál mín og líf þær sæmdir hlaut
sjálfs Guðs musteri að heita,
í skírninni því ég þín að naut,
það nam Guðs andi veita.
Síðan hefur það syndin mörg
sárlega gjört að brjóta.
Holdsnáttúran mjög elskar örg
athæfið heimsins ljóta.

Þeir sem forherðast eða skjóta iðruninni á frest skipa sér í flokk með þeim sem pyntuðu Krist eins og segir í 13. erindi í 14. sálmi (Um þjónanna spott við Kristum):

Hræsningar þeir sem hrekki og synd
hylja þó undir frómleiksmynd
líkjast þessum er lausnarann
lömdu blindandi og spjöðu hann.⁶⁴

Við svipaðan tón kveður í 3. erindi í 30. sálmi (Um Kristí krossburð):

Peir sem, sál mín, syndir drýgja
samviskunni þvert á mót
undir drottins endurnýja
ef ekki gjöra á löstum bót.

⁶⁴ Sama heimild, bls. 80.

Við skulum frá þeim flokki flýja
og fyrirgefningar biðja af rót.⁶⁵

Hinir þverúðarfullu endurnýja þó ekki aðeins staðgengilsþjáningu Krists (sjá síðar) heldur auka einnig á eigin vansæld eins og fram kemur síðar í 30. sálmi (7. erindi):

Syndaundir ýfist mínar
oft á hverri stundu nær,
samviskunnar sár ei dvínar,
sviðameinið illa grær.
Blessaðar, Jesú, benjar þínar
bið ég mýki og lækni þær.⁶⁶

Þótt Hallgrímur Pétursson noti syndarhugtakið víða í siðrænni merkingu á svipaðan máta og Pelagíus gerði á sinni tíð fer samt fjarri að í *Passíusálmum* hans komi fram pelagíönsk eða semi-pelagíönsk guðfræði. Til þess er alvarleiki syndarinnar, jafnvel í siðrænu merkingunni, of mikill og tengslin milli merkingarsviðanna of nán eins og best kemur fram í að hinar einstöku syndir mynda í raun samfellt munstur eða tilhneigingu í breytni sem er samofið erfðasyndinni.⁶⁷

Syndin í tilvistarlegri merkingu — erfðasyndin

Hugmyndin um illt eða spillt ástand mannsins og þar með hlutdeild hans í erfðasyndinni var Hallgrími Péturssyni vel kunnug. Það kemur skýrt fram í sálminum um dauðans óvissan tíma eða „Allt eins og blómstrið eina [...]“ sem er annað þekktasta verk hans og er varðveitt ásamt Passíusálmunum í eiginhandarritinu JS 337 4to.⁶⁸ Í síðari hluta 7. erindis játar hann:

[...]
Adams er eðli runnið
í mitt náttúrlegt hold,
ég hef þar og til unnið
aftur að verða mold.⁶⁹

⁶⁵ Sama heimild, bls. 136.

⁶⁶ Sama heimild, bls. 137.

⁶⁷ Sjá um Ps 2:5 framar.

⁶⁸ „Um handrit og útgáfu“, Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, Reykjavík: Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn, 1996, bls. 11–15, hér bls. 11.

⁶⁹ Hallgrímur Pétursson, „Um dauðans óvissan tíma“, bls. 203.

Fyrir utan þessa viðurkenningu á hlutdeild sinni í erfðasyndinni fjallar Hallgrímur ekki um syndina í sálminum um blómstrið eina heldur um hverfulleika lífsins í erindunum 1–10 en sigur lausnarans yfir dauðanum eftir það.⁷⁰

Vitundin um erfðasyndina kemur einnig fram í *Passíusálmunum* en í 17. sálmi (Um leirpottarans akur) segir í 9. erindi:

*Illskunnareðlið vort
útlenda hefur gjört
oss frá eilífri gleði.
Í Adams falli það skeði.⁷¹*

Parna kemur fram að eftir syndafallið (l. *sub lege*) hefur maðurinn fjarlægst Guð sinn og orðið framandi fyrir því gleðiástandi sem einkenna skyldi samfélag manns og Guðs samkvæmt þeirri sköpunarreglu sem ríkja átti. Hér kveður Hallgrímur því um firringu þótt það hugtak kæmi ekki til sögunnar fyrr en mörgum öldum eftir hans daga.

Því ástandi sem í erfðasyndinni fólst lýsti Hallgrímur svo nánar í 8. erindi í 18. sálmi (Sú fyrsta áklögun Gyðinga fyrir Pílató):

*Frásnúið Guði allt mitt er
eðli og líf fáneyta.
Öðrum því gef ég oft af mér
illdæmi svo að breyta.
En hér á mót
með elsku hót
öll Guðs börn rétt því trúa,
frá bölván, deyð,
djöfli og neyð
drottinn réð lýðnum snúa.⁷²*

Í 5. sálmi (Um Gyðinganna komu í grasgarðinn) er ljósi svo brugðið upp yfir syndugt ástand mannsins frá öðru sjónarhorni. Í 7. erindi er lýst þeim hörmungum sem kvelja manninn í syndugu ástandi hans en Kristur gerði að engu:

*Djöffull, synd og samviskan ill
sálu mína þá kvelja vill.
Eins segir Jesús: Ég er hann*

⁷⁰ Sama heimild, bls. 202–205; Margrét Eggertsdóttir, *Barokkmeistarinn*, bls. 206.

⁷¹ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, bls. 91.

⁷² Sama heimild, bls. 97.

sem afmá þína misgjörð vann,
líka sem vindur léttfær ský
langt feykir burt og sést ei því.
Á mig trú þú, svo ertu frí.⁷³

Vissulega virðist myndmálið um skýin í síðari hlutanum draga úr alvarleika örvæntingarinnar í fyrri hlutanum. Þarna gætir þó einnig tilvísunar til þeirrar lífgandi lausnar sem andblær Drottins getur til leiðar komið án undra og stórmerkja.

Við svipaðan tón kveður í 23. sálmi (Um Kristí húðstrýking). Í 4. erindi fjallar skáldið um fjötra erfðasyndarinnar sem dreifist líkt og banvæn sálræn sýking eða eitrun út um alla veru mannsins uns tilvera hans er gjörspillt:

Ég var sem fjötrum færður
fangelsi þungu í,
á önd og samvisku særður,
syndin mín olli því.
Sú dauðleg *sálarsóttin* hér
um hverja æð út sér dreifði.
Ekkert fannst heilt á mér.⁷⁴

Síðar í sama sálmi er svo vikið að (endur-)lausninni undan þessu synduga ástandi (sjá 10. erindi). Þar er sama myndmáli beitt áfram. Nú er öllu meiri þungi í líkingamálinu en í 5. sálminum þar sem rætt var um skýin og vindinn:

Gleðstu, mín sál, mig græddi
Guðs sonar heilagt blóð.
Þó synd og sorgin mæddi,
sjá hér er *lækning* góð.
Náð fyrir reiði nú er vís.
Brot þrælsins herrann bætti,
bar því síns föður hrís.⁷⁵

Hér hefur verið getið nokkurra dæma þess hvernig Hallgrímur Pétursson lýsir syndugu ástandi mannsins og þýðingu endurlausnarverks Krists í því sambandi. Virðist ljóst að á tilgreindum stað tengir hann saman endurlausnina og syndina sem ástand.

⁷³ Sama heimild, bls. 44.

⁷⁴ Sama heimild, bls. 115.

⁷⁵ Sama heimild, bls. 116.

Synd og endurlausn

Passíusálmarnir eru ein af mikilvægum uppistöðum evangelísk-lútherskrar guðfræði á Íslandi en innan hennar myndar orðræða um synd og endurlausn órofa heild. Af þeim sökum verður ekki dregið upp heildstætt yfirlit yfir birtingarmynd syndarinnar í sálmunum öðruvísi en að drepa einnig á hvernig endurlausnarverk Krists er þar útmálað.

Hallgrímur Pétursson lýsir endurlausnarverkinu með ýmsum hætti. Ein af birtingarmyndum þess er að í því felist lækning eins og fram kemur þegar í 1. sálmi (Um herrans Kristí útgang í grasgarðinn) en í 24. erindi segir:

Frelsarinn Jesús fyrir sér
þá fall og hrösun er búin mér.
Hann veit og líka *lækning* þá
sem leysa kann mig sorgum frá.⁷⁶

Sama myndmál er notað í 23. sálmi sem og þeim 30. Hér er gengið út frá að endurlausnin hafi í för með sér bata og þar með breytingu til hins betra hjá syndaranum sjálfum. Svipað er uppi á teningnum þegar endurlausninni er lýst sem hreinsun eins og gert er í 8. erindi í 28. sálmi (Um Pílatí rangan dóm):

Viltu þig þvo þá þvo þú hreint
þel hjartans bæði ljóst og leynt.
Ein laug er þar til eðlisgóð,
iðrunartár og Jesú blóð.
[...]⁷⁷

Þarna er ítrekað að blóð Krists og iðrun syndarans komi frelsuninni til leiðar. Eins og víða annars staðar í *Passíusálmunum* vísar skáldið fyrst og fremst til blóðs Krists sem úthellt var á krossinum. Þó má einnig benda á þau nánú tengsl sem voru milli iðrunarinnar og kvöldmáltíðarsakramentisins sem meðal annars komu fram í skriftunum sem lengi var haldið fast við í lúthersku kirkjunni.⁷⁸ Þrátt fyrir að lútherska kirkjan hafnaði gjörbreytingarkenningu rómversku kirkjunnar var þó áfram litið svo á að í kvöldmáltíðinni neytti söfnuðurinn líkama Krists og blóðs sem væri raunverulega nálægt í

⁷⁶ Sama heimild, bls. 26. Sjá og Ps 14:24. Sama heimild, bls. 82.

⁷⁷ Sama heimild, bls. 132.

⁷⁸ Hjalti Hugason, „Kristnir trúarhættir“, bls. 223–229.

brauðinu og víninu.⁷⁹ Á ofangreindum stöðum er gert ráð fyrir að endurlausnin feli í sér breytingu í lífi hins einstaka syndara. Þetta nefndi sænski guðfræðingurinn Gustaf Aulén hugrænan eða súbjektífan endurlausnarskilning.⁸⁰

Önnur birtingarmynd endurlausnarinnar felst í að Kristur hafi barist við hin illu öfl tilverunnar og farið með sigur af hólmi. Þessari birtingarmynd bregður fyrir í *Passíusálmunum* þó sjaldan sé það með augljósum hætti. Gott dæmi kemur þó fyrir í 13. erindi í 19. sálmi (Um Kristí játning fyrir Pílató):

*Þú hefur sigrað synd og deyð,
sjálfan djöful og vítisneyð,
háðir eitt herlegt stríð
allan svo þinn leystir lýð.
Lof sé þér um eilífa tíð.*⁸¹

Sama líkingamál má finna í 9. erindi í 46. sálmi (Um teiknin sem urðu við Kristí dauða):

Frelsarans dauða einnig að
önduð líkin hér njóta.
Guðlegur kraftur gjörði það,
grafirnar opnast hljóta.
*Því drottins Jesú dauði á kross
dauðann sigráði fyrir oss,
afl hans og brodd nam brjóta.*⁸²

Þessa framsetningu nefndi Gustaf Aulén klassískan endurlausnarskilning.⁸³

Langalgengast er þó í *Passíusálmunum* að endurlausninni sé líkt við fórn eða borgun (lausnargjalds) sem sefað hafi reiði Guðs eða uppfyllt réttlætis-kröfu hans. Eitt gleggsta dæmið um fórnarlíkinguna er að finna í 1. *Passíusálmi* (Um herrans Kristí útgang í grasgarðinn) en í 3.–5. erindi segir:

⁷⁹ Einar Sigurbjörnsson, *Kirkjan játar. Saga og mótun kristinna trúarjátninga og yfirlit yfir helstu kirkjudeildir kristninnar. Játningarrit íslensku þjóðkirkjunnar*, 2. útgáfa aukin og endurbætt, Reykjavík: Útgáfan Skálholt, 1991, bls. 198.

⁸⁰ Gustaf Aulén, *Christus Victor. An Historical Study of the Three Main Types of the Idea of the Atonement*, ensk þýðing A. G. Hebert, London: SPCK, 1970, bls. 2–3.

⁸¹ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, bls. 101.

⁸² Sama heimild, bls. 186. Sjá og Ps. 45:2 sem vísað er til framar.

⁸³ Gustaf Aulén, *Christus Victor*, bls. 1–2, 4–7.

*Ljúfan Jesúm til lausnar mér
langaði víst að deyja hér.*

Mig skyldi og lysta að minnast þess
mínum drottni til þakklætis.

Innra mig loksins angrið sker,
æ, hvað er lítil rækt í mér.

*Jesús er kvalinn í minn stað,
of sjaldan hef ég minnst á það.*

Sál mín, skoðum þá *sætu fórn*
sem hefur oss við Guð, drottin vorn,
fordæmda aftur forlíkað.

Fögnuður er að hugsa um það.⁸⁴

Í 14. erindi í 3. sálmi (Um herrans Kristí dauðastríð) kemur sama birtingar-
mynd fram:

Upphaf alls mesta ófögnaðs,
áklögun ströng og reiði Guðs
bætt er, friðstillt og forlíkað,
faðirinn lét sér lynda það.
Sonurinn bar hans bræði frí,
borgaðist þrællinn út með því.⁸⁵

Skyld hugsun kemur fram í því að endurlausnarverkið hafi í för með sér full-
nægju eða fullnustu lögmálsins eins og sjá má í 7. versí í 43. sálmi (Það sjötta
orð Kristí á krossinum):

Enginn maður frá Adam fyrst,
eftir þann tíma hann syndgaðist,
fullnægju gat því gjört til sanns.
Gengur það langt yfir eðli manns.⁸⁶

Þá má sjá dæmi þess að endurlausnarverkinu sé lýst með því að misgjörð eða
synd mannsins hafi verið afmáð líkt og skuldabréf sem fellt er úr gildi. Dæmi
þessa kemur fram í 7. erindi í 5. sálmi (sjá framar).

⁸⁴ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmar*, bls. 22.

⁸⁵ Sama heimild, bls. 36.

⁸⁶ Sama heimild, bls. 175. Um altæka kröfu lögmálsins sjá Ps 43:4. Sama heimild, bls. 174.

Þessi birtingarmynd fellur vel að því sem oft er skilgreint sem „fórens-
ískur“ endurlausnarskilningur en samkvæmt honum er endurlausninni lýst
með málfari dómstóla og réttarhalda þannig að um sé að ræða sýknudóm
yfir mannum.⁸⁷ Gott dæmi um slíkt myndmál er að finna í 11.–12. erindi í
27. sálmi (Pílati samtal við Gyðinga á dómstólum) en bæði hafa öðlast sjálf-
stætt líf í trúarhefð landsmanna:

Ó Jesú, það er játning mín:
Ég mun um síðir njóta þín
þegar þú, dýrðar drottinn minn,
dómstól í skýjum setur þinn.

Frelsaður kem ég þá fyrir þinn dóm,
fagnaðarsælan heyrir eg róm.
Í þínu nafni útvaldir
útvalinn kalla mig hjá sér.⁸⁸

Náskyld hugsun kemur fyrir á öllum þeim fjölmörgu stöðum í *Passíusálmun-*
um þar sem Kristi er lýst sem staðgengli ljóðmælandans eða meðalgangara
milli hans og Guðs. Glöggt dæmi um það kemur fram í 14. erindi í 2. sálmi
(Um Kristí kvöl í grasgarðinum) sem tekið var upp hér framar.

Hinum „fórensíska“ endurlausnarskilningi hefur einnig verið lýst sem
hlutlægum eða objektífum.⁸⁹ Hann felur í sér að endurlausnin leiði til breyt-
ingar á afstöðu Guð til mannsins og þá vegna endurlausnarverks Krists og/
eða fyrir meðalgöngu hans. Er þá litið svo á að endurlausnin mýki reiði
Guðs, að hann tilreikni mannum réttlæti Krists eða taki fórn hans fullgilda
til lausnar mannum. Virðist þessi skilingur drottandi í *Passíusálmunum*.
Að þessu leyti rúmast þeir innan meginhefðar vestrænnar guðfræði frá um
1100 og fram undir daga upplýsingarinnar er áhrifa hugrænu endurlausnar-
kenningarinnar fóru í vöxt.⁹⁰ Þessi skilningur samræmist fullkomlega þeirri
sannfæringu að endurlausn mannsins sé einvörðungu á valdi Guðs án þess að
tilverknaður mannsins geti þar bætt nokkru við. Maðurinn er þó ekki sviptur
allri ábyrgð heldur er af honum eða henni vænst að endurlausnin komi fram
í iðrun sem og í lífi og breytni hvers og eins. Um þetta segir meðal annars í
14. erindi í 10. sálmi (Um það fyrsta rannsak fyrir Kaífa):

⁸⁷ Carl Henrik Martling, *Svenskt kyrkolexikon*, bls. 106.

⁸⁸ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmur*, bls. 129.

⁸⁹ Einnig er þessi túlkun nefnd vestræn eða rómversk. Gustaf Aulén, *Christus Victor*,
bls. 1–7; Carl Henrik Martling, *Svenskt kyrkolexikon*, bls. 106.

⁹⁰ Gustaf Aulén, *Christus Victor*, bls. 1–7, 143–145.

Eins er hér öllum einnig rétt
 alvarleg kenning fyrir sett
 að orð Guðs elski og læri.
*Trúin innvortis eflir geð,
 einarðleg játning líka með
 ávöxt hið ytra færi.*⁹¹

Jafnvel í þessu getur maðurinn þó ekki staðið óstuddur heldur á allt sitt undir náð Guð (l. *sola gratia*).⁹² Eða eins og segir í eftirskrift 50. *Passíusálms* í eiginhandarriti Hallgríms: „Fyrir Jesú náð iðrast syndarinn. – Fyrir Jesúm náðast iðrandi syndari (l. *solus Christus*).“⁹³

Að endingu

Passíusálmar Hallgríms Péturssonar eru meðal þeirra guðræknirita sem fylgt hafa þjóðinni lengst og mótað hugmyndir hennar um inntak og áherslur evangelíks-lúthersks kristindóms flestum ritum fremur. Í þeirri grein kristinnar er höfuðáhersla lögð á boðun lögmáls og fagnaðarerindis. Lögmálið afhjúpar synd mannsins í öllum sínum blæbrigðum. Í fagnaðarerindinu felst á hinn bóginn lausn hans undan ægivaldi syndarinnar. Það er því ekki að undra að syndin sé eitt af lykillhugtökunum í *Passíusálmunum* og þar bregður henni fyrir með ýmsu móti. Hún nær allt í senn yfir einstakar yfirsjónir mannsins í hugsunum, orðum og gjörðum, grunnmunstur í breytni hans og grundvallarástand eftir óhlýðni mannsins í upphafi. Hún getur líka birst á tilfinningalegan máta sem angur og kvöl þess sem lifir í óuppgerðri synd. Þegar tekið er að grafast fyrir um lausn mannsins undan syndinni fjölgar birtingarmyndum syndarinnar enn. Henni er lýst sem eitrun eða sjúkdómi sem krefjist lækningar; óhreinindum eða saurgun sem þurfi að hreinsa en oftast þó sem broti sem verði að friðþægja fyrir jafnvel með fórn sem sefar reiði Guðs.

Þegar freistað skal að skapa heildstæða mynd af syndarskilningi Hallgríms Péturssonar er ljóst að hann fellur vel að vestrænni guðfræðihefð allt frá því á miðöldum og fram undir upplýsingartímenn. Skilningur hans á eðli syndarinnar var mjög í anda Ágústínusar sem leit svo á að hún fælist í erfðu grundvallarástandi mannsins eins og það varð eftir óhlýðni hans við

⁹¹ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmar*, bls. 65.

⁹² Mörður Árnason, „Glóandi von og trú“, *Passíusálmarnir*, útgáfa og leiðsögn Mörður Árnason, Reykjavík: Crymogeia, 2015, bls. 479–480.

⁹³ Hallgrímur Pétursson, *Passíusálmar*, bls. 201.

skapara sinn í árdaga. Þá voru hugmyndir hans um lausn mannsins undan syndinni mjög í anda Lúthers og byggðust á náð Guðs (l. *sola gratia*) og endurlausnarverki Krists (l. *solus Christus*) sem tilreiknaðist mannum fyrir trúna (l. *sola fide*). Athugun á sálmunum leiðir þó fljótt í ljós að Hallgrímur virðist ekki hafa leitast við að setja fram samstæðilega kenningu um syndina þar sem auðvelt sé að greina á milli syndarinnar í siðferðilegri og tilvistarlegri merkingu eins og gert hefur verið í vestrænni guðfræði allt frá dögum þeirra Ágústínusar og Pelagíusar. Þetta stafar af tvennu: Eðli *Passíusálmana* og syndaskilningi Hallgríms sjálfs.

Í *Passíusálmunum* leitast Hallgrímur ekki við að setja fram guðfræðilegar kenningar heldur vill hann minnst og íhuga „Herrans pínu“ sjálfum sér og öðrum til uppbyggingar. Á hinn bóginn virðist honum hafa óað svo við synd sinni, jafnvel hinum einstöku, afmörkuðu yfirsjónum, að fyrir honum hafi aðgreiningin á siðrænni og tilvistarlegri merkingu syndarhugtaksins ekki haft djúpa merkingu. Fremur virðist hann líta svo á að samband syndarinnar sem ástands og syndanna sem verka sé líkt sambandi sjúkdóms og sjúkdóms-einkenna. Hinar einstöku syndir afhjúpa meinið, erfðasyndina. Mestu skiptir því að lækningunni sé beint að henni. Hallgrímur fjallar vissulega mikið um syndina í siðrænni merkingu en þá aðeins til að afhjúpa hið undirliggjandi mein: Syndugt ástand mannsins eða erfðasyndina.

ÚTDRÁTTUR

Í greininni er grafið fyrir um birtingarform syndarinnar í *Passíusálmum* Hallgríms Péturssonar.

Í vestrænni guðfræðihefð hefur gætt spennu milli tvenns konar skilnings á syndinni. Annars vegar hefur verið litið á hana sem einstakar hugsanir, orð eða ill verk sem mannum er að meira eða minna leyti í sjálfsveld sett hvort hann velji að framkvæma eða láta ógerð. Líta má á þetta sem siðrænan skilning á syndinni. Hins vegar hefur verið litið á hana sem spillt ástand mannsins eftir syndafallið sem geri það að verkum að honum sé í raun ógerlegt að velja að breyta rétt. Hér kallast þessi skilningur tilverufræðilegur.

Athugunin leiðir í ljós að bæði þessi merkingarsvið koma tíðum fyrir í *Passíusálmunum* svo sem við mátti búast eins fyrirferðarmikið og hugtakið er í sálmunum. Þá virðist Hallgrími ekki hafa verið í mun að halda merkingarsviðunum aðgreindum. Þykir það renna styrkum stoðum undir það mat að *Passíusálmanna* beri fremur að

HJALTI HUGASON

skoða sem íhugunar- og guðræknirit en guðfræðilegt verk. Hlýtur það að valda miklu um hvernig sálmarnir eru túlkaðir, meðal annars sá syndaskilningur sem þar ríkir.

Lykilorð: Syndarhugtakið, *Passíusálmarnir*, Hallgrímur Pétursson, Íslensk kirkjusaga

ABSTRACT

„Ó synd, ó syndin arga, [...]“ The Meaning of the Concept of Sin in the Passion Hymns of Hallgrímur Pétursson

This article deals with how the sin of mankind is presented in one of the most famous Icelandic religious texts, *The Passion Hymns* of the 17th century poet Hallgrímur Pétursson.

In Western theological tradition there has been tension between two types of understanding of sin. On one hand, sin has been understood as evil deeds, words or thoughts that everyone, to a greater or lesser degree, can choose to adopt or not. This can be construed as a moral understanding of sin. However, sin has also been interpreted as a corrupted condition of humankind after the Fall, which makes it virtually impossible for anyone to choose the righteous way of life. In the article this understanding is referred to as existential.

The study reveals that both understandings of sin are frequently found in the *Passion Hymns*, as might be expected, as sin is such a central concept in the hymns. Hallgrímur Pétursson does not seem to have cared to keep the two meanings separate. This supports the view that the *Passion Hymns* should be regarded as a book of contemplation rather than a theological work.

Keywords: Sin, *Passion Hymns*, Hallgrímur Pétursson, Icelandic church history

HJALTI HUGASON

Prófessor í kirkjusögu

guðfræði- og trúarbragðafræðideild

Hugvísindasviði Háskóla Íslands

Sæmundargötu 2

IS-102 Reykjavík, Ísland

hhugason@hi.is